

Yunus Emre'nin Şiirlerinde Dilbilimsel Bir Kategori Olarak Kanıtsallık¹

Sema ASLAN DEMİR²

Başvuru Tarihi: 19.11.2021

Kabul Tarihi: 28.12.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu makalede Yunus Emre'nin şiirleri kanıtsallık (evidentiality) kategorisi açısından incelenecektir. XIII. yüzyılda Orta Anadolu'da yaşayan Yunus Emre, Anadolu sahası Oğuz Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir. Sade bir dille derin anlamlı şiirler yazan Yunus Emre'nin şiirlerinde kanıtsallık kategorisi, farklı bilgi türlerinin işaretlenmesiyle etkin bir biçimde yer bulmuştur. Kanıtsallık; cümledeki bilginin kaynağını, bilgiye ne şekilde ulaşıldığını gösteren dilbilimsel bir kategoridir. Bilginin kaynağı, gramatikal veya sözlüksel olarak belirtilebilmektedir. Konuşur bilgiye doğrudan, söz gelimi eyleme katılarak ya da tanıklık ederek erişebileceği gibi bir aracı yardımıyla veya akıl yürüterek, dolaylı yollarla da erişebilir. Yunus Emre'nin şiirlerinde -miş ve imiş; aracılı ulaşılan bilgileri (ikinci el bilgi, üçüncü el bilgi, folklorik bilgi), çıkarıma dayalı bilgileri (algısal ve/veya mantıksal), kısacası bütün dolaylı bilgi türlerini işaretleyebilmektedir. Çalışmanın amacı, Yunus Emre'nin şiirleri çerçevesinde, Eski Anadolu Türkçesinde hangi dolaylı bilgi türlerinin işaretlendiğini göstermek ve dönemin dilbilimsel manzarasını kanıtsallık kategorisi açısından aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Kanıtsallık, Aracılı Bilgi, Çıkarımsal Bilgi, Eski Anadolu Türkçesi

Atıf: Aslan Demir, S. (2022). Yunus Emre'nin şiirlerinde dilbilimsel bir kategori olarak kanıtsallık. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı), 223-234.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, semaaslan@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1288-7895

Evidentiality in Yunus Emre's Poems

Sema ASLAN DEMİR³

Submitted by: 19.11.2021

Accepted by: 28.12.2021

Article Type: Research Article

Abstract

In this article, evidentiality in Old Anatolian Turkish will be examined in the frame of Yunus Emre's poems written in the 13th century. Yunus Emre who lived in Central Anatolia in the 13th century is one of the most important figures of the Old Anatolian Turkish. The category of indirect evidentiality is grammatically marked in his poems, which were written in plain language with a deep sufistic meaning. Evidentiality is a linguistic category that indicates the source of information and the way in which the information is accessed. The speaker can access the information directly, by participating or by witnessing it, or in an indirect way, with the help of an intermediary or by reasoning. In Yunus Emre's poems, -miş and imiş items can mark both mediated information sources (second-hand, third-hand, and folkloric information), and personally accessed indirect information sources based on (perceptual and/or logical) inferences. The study aims to present the linguistic situation of the Old Anatolian Turkish in terms of evidentiality, by indicating which types of indirect information sources were marked in Yunus Emre's poems.

Keywords: Yunus Emre, Evidentiality, Mediated Information, Inference, Old Anatolian Turkish

³ Hacettepe University Faculty of Letters Department of Turkic Languages and Literatures, semaaslan@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1288-7895

Giriş

Kanıtsallık (evidentiality); bilginin kaynağını, bilgiye ne şekilde ulaşıldığını gösteren dilbilimsel bir kategoridir. Cümlede yer alan bilginin kaynağı, gramatikal veya sözlüksel olarak belirtilebilmektedir. Konuşur bilgiye doğrudan, söz gelimi eyleme katılarak ya da tanıklık ederek erişebileceği gibi bir aracı yardımıyla veya akıl yürüterek, dolaylı biçimde de erişebilir. Aracılı olarak erişilen bilgi, aracı sayısına göre ikinci el, üçüncü el veya folklorik olabilir (Faller, 2002, s.4). Çıkarımsal bilgiye ise eylemin algılanabilir sonuçlarından ulaşılabileceği gibi tamamen zihinsel bir işlemle, sebep sonuç ilişkisi kurularak da erişilebilir. Bazı dünya dillerinde bilginin kaynağını işaretlemek gramatikal bir zorunluluktur. Bu tür dillerde, bilginin elde edildiği kaynak gramatikal yollarla gösterilmezse kabul edilebilir bir cümle üretilmemiş olur. Aikhenvald, Amazonya'daki Avarak dillerinden biri olan Tariana'da bilgi kaynağı işaretleyicisini cümleden çıkarmanın 'doğal ve gramatikal olmama'yla sonuçlandığı belirtilir (2004, s.2). Bu dilin konuşurları "Jose futbol oynadı" gibi bir cümleyi, Jose'nin futbol oynadığını görerek söylediye, görsel bilgi kaynağı işaretleyicisini de kullanmalıdır. Jose'nin futbol oynadığını görmeyip futbol oynadığı bilgisine dışarıdan gelen seslerden, işitme algısıyla (görsel olmayan bir yolla) eriştiye, fiilden sonra 'görsel olmayan bilgi kaynağı işaretleyicisi'ni; görsel kanıtlardan çıkarım yaptıysa, örneğin futbol topunun ve ayakkabıların her zamanki yerinde olmadığını gördüyse 'görsel kanıtlardan çıkarılan bilgi kaynağı işaretleyicisi'ni; Jose'nin her pazar futbol oynama alışkanlığı hakkındaki genel bilgisinden yola çıkarak çıkarım yaptıysa 'varsayıma dayalı çıkarımsal bilgi işaretleyicisi'ni ve Jose'nin futbol oynadığını başkasından duyduysa 'başkasından duyma işaretleyicisi'ni zorunlu olarak kullanmalıdır (2004, s.2-3).

Bilgi kaynağını Tariana dilindeki gibi gelişkin/ayrıntılı bir sistemle ve zorunlu olarak işaretleyen diller olduğu gibi, böyle bir işaretleme sistemini hiç kullanmayan diller de bulunur. Pek çok Hint-Avrupa dilinde bu tür bir gramatikal işaretleme sistemi bulunmamaktadır. Dünya dillerinin ancak %25'inde bilgi kaynağının gramatikal olarak işaretlendiği belirtilmektedir (Aikhenvald, 2004, s.17). Diğer dillerde ise bilgi kaynağı belirtmek istendiğinde gramatikal olmayan, ikincil gösterim yollarına (kanıtsallık stratejilerine) başvurulabilir. Örneğin, bilgi kaynağını gösteren gramatikal bir sistemi olmayan İngilizcede, gerektiğinde *evidently* 'besbelli', *obviously* 'açıkça görülüyor ki' vb. söz varlığına başvurulabilmektedir. Bilgi kaynağının gramatikal olarak gösterildiği dillerde işaretleme farklı gramatikal yöntemlerle yapılabilir. Kanıtsallığı eklerle, klitikler/parçacıklarla, kiplik morfemlerle, zaman sisteminin bir parçası olarak ya da karma sistemlerle işaretleyen diller vardır (Haan, 2013). Türkçe, WALS'te (World Atlas of Language Structures Online) kanıtsallığı zaman sisteminin bir parçası olarak işaretleyen diller arasında gösterilirse de kanıtsallık geçmiş zaman işaretleyicisi *-miş*'in yanı sıra ayrı bir ekfiille (*imiş*) de işaretlenebildiği için 'karma sistem'e (mixed system) dahil edilmelidir.

Türk dillerinde kanıtsallık sistemi ve işaretleyici envanterinin, geniş bir perspektifle betimlendiği ilk çalışmalar arasında Johanson 2000 ve 2003 önemlidir. Johanson *Evidentiality in Turkic* adlı çalışmada Türk dillerindeki kanıtsallık sistemlerini betimlemiştir. Karmaşıklık düzeyi birbirinden farklı kanıtsallık sistemlerine sahip olan Türk dilleri arasında en ayrıntılı/gelişkin işaretleme sistemi Uygurca, Özbekçe, Kazakça ve Türkmencede bulunmaktadır. Bu Türk dillerinde bilgi kaynağına işaret eden üç ayrı çekim eki (-IBDIR, -GAN ve -DI ve iki ekfiil (ERKEN ve ERMIŞ) aynı anda bulunur (2003, s.276). İki ekfiilli bulunan Türk dillerinde, evidensiyel türlerini/kanıt tiplerini temsil etmede daha ayrıntılı bir işaretleme envanteri ve bilişsel temsil de oluşabilmektedir; söz gelimi *ermiş* başkasından duyulan (reportive) bilgileri işaretlerken *erken* diğerlerini (çıkarımsal, algısal vb.) işaretleme eğilimi gösterebilmektedir (s.279).

Daha sade kanıtsallık sistemine sahip olan Türk dilleri ise dil ilişkileri nedeniyle kanıtsallık sistemi daralanlardır. Morfolojik sistemin evidensiyel stratejilerine (ikincil yöntemlere) gerilemesi, Farsça, Slav dilleri

ve Rumcanın etkisinde kalan Türk dillerinde görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde -miş/-(i)b'in Farsçanın etkisiyle dolaylılık yükünü kaybedip postterminal bir geçmiş zaman işaretleyicisi olmasına benzer bir daralma Tibetçenin etkisiyle Sarı Uygurcada da gerçekleşmiştir. Hint-Avrupa dillerinden yoğun şekilde etkilenen Litvanya Karaycasında ve Rumcanın etkisiyle Doğu Karadeniz ağızlarında kanıtsallık kaybolmuştur (Johanson, 2003, s.288; ayr. bk. Csató, 2000a; Brendemoen, 1997; Demir, 2012; Azerbaycan Türkçesinde evidensiyelle ilgili bk. Özbaykal, 2019). Kıbrıs ağızlarında dolaylı geçmiş zamanın ayrı bir kategori olarak gelişmemesi, Rumca etkileşimiyle ilişkili görünmektedir (bk. Demir, 2012, s.62). *-miş'in* aksine *imiş*, Kıbrıs ağzında dolaylılık gösteren ve yeri değişerek bilgi yapısı organizasyonunu etkileyebilen ilgi çekici bir işaretleyici olarak varlığını sürdürmektedir (Demir, 2002, s.132). Karakoç ve Herkenrath 2019'da Almanya'daki iki dilli Türk çocuklarının, tek dilli akrabalarına kıyasla dolaylılık kullanımlarında azalma olduğu belirtilmektedir.

Türkiye Türkçesinde *-miş* ve *imiş*, aracılı ulaşılan bilgileri (ikinci el bilgi, üçüncü el bilgi, folklorik bilgi), çıkarıma dayalı bilgileri (algısal ve/veya mantıksal), kısacası bütün dolaylı bilgi türlerini işaretleyebilmektedir (bk. Csató, 2000b, s. 36-37; Demir, 2012, s.101-102). Oğuz dil alanı içerisinde kanıtsallık sistemi bakımından en kapsamlı olanı Türkmencedir. Türkmencede dolaylı geçmiş zamanı işaretleyen *-An* (<-gAn) ve *-İpdİr*; ekfiil olarak *mİş* (<ermiş) ve *eken* (<erken) bulunmaktadır. İşaretleyici envanterinin geniş olması Türkmencede, kanıt türlerinin gösteriminde işlevsel bir bölünme de sağlamıştır. Örneğin sözü edilen ekfiillerden *miş* duyulan/aracılı bilgileri, *eken* ise çıkarımsal bilgileri gösterme eğilimindedir (Aslan Demir, 2013, s.414). Gagauzca ise Türkiye Türkçesindeki gibi *-miş* ve *imiş'in* kullanıldığı bir dolaylılık sistemine sahiptir (bk. Menz, 2000, s.106-107).

Kanıtsallık işaretleyicilerinin anlamsal bir genişlemeyle pragmatik anlamlar kazanabildiği bilinmektedir. Bu tür ikincil anlamlar, genellikle konuşurun zihinsel hazırlıksızlığından kaynaklanan şaşırma, sürpriz; ayrıca ironi, mesafe, hayıflanma/pişmanlık vb. olabilmektedir (Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk dillerinde evidensiyel işaretleyicilerinin pragmatik anlamlarıyla ilgili çalışmalar için bk. Johanson, 2003; Bacanlı, 2006; Karabeyoğlu, 2012; Aslan Demir, 2014 vb.)

Dolaylı Bilgi Kaynakları

Bilgi kaynaklarının sınıflandırılması konusunda, belirli farklılıklar gösteren sınıflandırma denemeleri bulunmaktadır. Literatürde sıkça yer verilen sınıflandırmalardan biri Willet 1988'de yer alır. Willet (1988), bilgi kaynaklarını temelde *doğrudan* ve *dolaylı* olarak sınıflandırdıktan sonra dolaylı bilgi kaynaklarını *aktarılan/duyulan* (reported) ve *çıkarımsal* (inferring) biçiminde ikiye ayırır. Aktarılan/duyulan bilgi *birinci el*, *ikinci el* veya *folklorik* olabilmektedir. *Çıkarımsal* bilgi ise *sonuçlardan çıkarım* veya *mantıksal çıkarım* biçiminde gerçekleşebilmektedir. Plungian 2010'da dolaylı yollarla ulaşılan bilgi (indirect access) *kişisel olanlar* (personal) ve *kişisel olmayanlar* (non-personal) biçiminde ayrılmıştır. Bu yaklaşım konuşurun bilgiye bizzat kendisi mi yoksa başkası aracılığı ile mi eriştiği olgusuna dayanır (Plungian; 2010). Plungian'ın sınıflandırmasında yer alan 'kişisel' bilgi kavramı, şu örneklerle somutlaştırılabilir: Elbisesindeki söküğü fark etmeden giyen biri, gün içinde bunu fark ettiğinde "Elbisem sökülüş" diyebilir. Eylemin gözlemlenebilen/algılanabilen sonuçlarından ve kendisi (aracısız) eriştiği için bu, kişisel (personal) erişimli dolaylı (algısal) bir bilgidir. Otobüsün her akşam saat beşte geçtiğini bilen biri, durağa geldiğinde saatinin 17.05 olduğunu görüp "Otobüs geçmiş" veya "Geç kalmışım" diyebilir. Bu ikincisi, kişisel erişimli çıkarımsal bir bilgidir. Kişisel olmayan (non-personal) bilgi kaynakları ise başkalarından duyulan ikinci el, üçüncü el vb., aracılı bilgilerdir: "Yarın toplantıya katılamayacaktım" (arkadaşı söyledi).

Lars Johanson, Türk dillerinde dolaylı bilgi kaynağını özelleştirmenin kritik olmadığını ifade eder. Johanson'un sınıflandırmasına göre dolaylı bilgi (i) söylenti (ii) çıkarım (iii) algılama yoluyla elde edilebilir (2003, s.274). Söylentiye/aktarıma dayalı bilgide eylem ya da eylemin etkileri alıcıya başkası tarafından aktarılır: *Bakan hastaymış*. Çıkarımsal kullanımda eylem veya sonuçları alıcı tarafından çıkarımsandır: *Uyumuşum*. Algısal kullanımda ise eylem ya da sonuçları alıcı tarafından (duyularla) algılanır: *İyi çalıyormuş* vb. (s.274-275; Türkiye Türkçesinde dolaylı bilgi kaynaklarını örneklerle betimleyen bir inceleme için bk. Demir 2012).

Yunus Emre'nin Şiirlerinde Dolaylı Bilgi Kaynakları

Kanıtsallık kategorisinin varlığı Türkçenin en erken metinlerinden itibaren gözlemlenmektedir. *Dolaylı olmayan bilgi: dolaylı bilgi* karşıtlığı bağlamında Orhon yazıtlarında tanıklanabilen *Ötüken yışda yığ idi yok ermiş! İl tutsık yir Ötüken yış ermiş!* (Kül Tigin G 4) "Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş", "(Türk halkının yurt edineceği) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş" (Tekin, 1998, s.34-35); *Anta anyığ kişi ança boşgurur ermiş: "Irak erser, yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür" tip ança boşgurur ermiş* (Kül Tigin G 7) "Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: "(Çinliler, bir halk) uzakta yaşıyor ise kötü hediyeler verir, yakın (da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir" diyip öyle akıl verirler imiş" (Tekin, 1998, s.36-37) vb. örnekler, Türkçede kanıtsallık kullanımının ilk örneklerindedir. Friedman, dilbilimsel literatürde evidensiyel kategorisine ilişkin ilk açıklamaların Jakobson 1957'de yer aldığı söylense de (Dankoff, 1982'ye atıfla) bu bağlamdaki ilk dilbilimsel betimlemenin Kaşgarlı'nın 11. yüzyılda yazdığı *Dîvânü Lügâti't-Türk* adlı eserine götürülebileceğini belirtir. Kaşgarlı *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te, *-di/-miş* geçmiş zaman ekleri bağlamında 'şahit olma: şahit olmama' karşıtlığına işaret etmiştir (2003, s.189). Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili betimlemelerde ise dolaylı geçmiş zamanın *-mİş* ve *-(y)Up durur*'la işaretlendiği, ancak teklik-çokluk birinci kişi çekimlerinin dolaylılık anlamı içermeyip *-dİ*'ya yakın bir değer ürettiği belirtilmektedir (Gülsevin, 1997, s.81; krş. Üzüm 2019, s.83). Gülsevin *komişvan, eyitmişven, kalmışvanın, yimemişem, öldürmüşem* vb. birinci kişi ile çekimlenen örneklerin görülen geçmiş zaman olarak ele alınabileceğini bildirir (1997, s.90). Aynı dönemde dolaylılığı gösteren ekfiil olarak ise *emiş* kullanılmaktadır.

Bu bölümde Yunus Emre'nin şiirlerinde dolaylı bilgi kaynaklarına bakılacaktır. XIII. yüzyılda Orta Anadolu'da yaşayan Yunus Emre, Anadolu sahası Oğuz Türkçesinin en önemli temsilcilerinden biridir. Sade bir dile derin anlamlar yüklemesini bilen ve şiirlerine konuşma dili üslubu hâkim olduğu için dönemin canlı Türkçesi hakkında bilgiler veren (Tatçı, 1990a) Yunus Emre'nin şiirlerinde kanıtsallık kategorisi, farklı bilgi türlerinin işaretlenmesiyle etkin bir biçimde temsil bulmaktadır.

Yunus Emre şiirlerinde dolaylı bilgi kaynağı türleri, Türkçede karşılık bulduğu ölçüde Faller 2002'de yer alan ölçekler dikkate alınarak değerlendirilecektir. Faller bilgiye kişisel ulaşım ve aracılı ulaşım bağlamında iki ayrı ölçek geliştirmiştir. Bilgi kaynağına kişisel ulaşım skalasında soldan sağa doğru ilerledikçe delilden akıl yürütme/çıkarım yapma (reasoning) oranı da artmaktadır (Faller, 2002, s.50):

KATILIMLI > GÖRSEL > İŞİTSEL > DİĞER ALGILARA DAYALI > MANTIKSAL > VARSAYIMSAL.

İkincisi bilgiye aracılı ulaşma ölçeğidir. Ölçekte sağa doğru ilerledikçe aracı olan kişi sayısı da artmaktadır. İkinci el bilgide aracı sayısı bir iken üçüncü el bilgide iki, söylentiye dayalı ya da folklorik bilgide ise belirsiz/çok sayıdadır (Faller, 2002, s.51):

(DOĞRUDAN) > İKİNCİ EL > ÜÇÜNCÜ EL > SÖYLENTİ/FOLKLORİK BİLGİ

Bilgiye Aracılı Ulaşma

Yunus Emre şiirlerinde dilbilimsel bir olgu olarak 'bilgiye aracılı ulaşma'nın *-miş* ve *imiş* ile işaretlendiği görülür. *-UpdUr*'lu örnekler de tespit edilebilmekle beraber, dolaylılık yükü *-miş* kadar güçlü sezilemediği için, dışarıda bırakılacaktır. *-miş* ve *imiş*, Faller'in (2002) bilgiye aracılı ulaşma skalasında yer alan ikinci el bilgi>üçüncü el bilgi>folklorik bilgi türlerinin hepsini işaretleyebilmektedir. Alt bilgi türlerini ayırt etmeden her türlü (ikinci el, üçüncü el, folklorik) aracılı dolaylı bilgiyi işaretleyebilen bu biçimbirimlerin, kullanıldıkları cümlede hangi tür dolaylı bilgiye gönderme yaptıkları ise bağlamın izin verdiği ölçüde anlaşılabilir. Aşağıdaki 1. ve 2. örnekte bilginin, bilgiye aracılı ulaşma skalasında en sağda yer alan folklorik bilgi olduğu, aynı dizelerde bulunan *Ferhâd*, *külüng*, *uçmagdagı hûriler* vb. kültürel, mitolojik, dinsel öğelerden anlaşılabilir. Bu nedenle, bu iki örnekte *-miş*'in çok aracılı/folklorik bilgiyi işaretlediği düşünülebilir. *Yunus Emre Divanı*'nda *-miş* ile yapılan folklorik bilgi kaynağı işaretlemesinin çok sayıda örneği vardır.

- (1) Yüz bin Ferhâd külüng *almış* kazar taglar bünyâdını
Kayalar kesüp yol eyler Âb-ı Hayât akıtmağa (Tatçı, 1990b, s.17).
- (2) Uçmakdagı Hûrileri *geymiş* anlar nûr tonları
Ne bahtılı mü'minleri bize nasîb eyle Çalap (Tatçı, 1990b, s.32).

Aşağıdaki 3-6. örneklerde yer alan dolaylı bilginin, 1. ve 2. örneklerden farklı olarak folklorik olmadığı değerlendirilebilmektedir. Ancak bilgi kaynağının, ikinci ya da üçüncü el bilgiden hangisi olduğunu ayırt etmek, bağlam daha fazla bilgi vermediği sürece, mümkün olamamaktadır. Türkçe sistemde bu ikisini ayırt eden ayrı birer işaretleyici bulunmamaktadır. Bu tür kullanımlar için, bilgiye (en az bir) aracı ile ulaşılmış olması nedeniyle 'birinci el olmayan bilgi' değerlendirmesi yapılabilir. Bu bağlamda Faller'in bilgiye aracılı ulaşma skalası Eski Anadolu Türkçesi (ve Türkiye Türkçesi) için şu şekilde uyarlanabilir: (*doğrudan bilgi*)>*birinci el olmayan bilgi (ikinci veya üçüncü el)*>*folklorik bilgi*.

- (3) Geyiklü'nün ol Hasan söz *eyitmiş* kendüden
Kudret dilidür söyler kendünün söz nesidür (Tatçı, 1990b, s.82).
- (4) Hak'dan haber geldi yine kullar yarag itsün *dimiş*
Dirilüben evliyâdan bir el-etek dutsun *dimiş* (Tatçı, 1990b, s.130).
- (5) Eyidün Yûnus'a tursun yüzini topraga sürsün
Ögüdin kendüye virsün okudugın dutsun *dimiş* (Tatçı, 1990b, s.131).
- (6) Ol dost bana ümmî *dimiş* hem adımı Yûnus *komiş*
Dilüm şeker gevdem kemiş bu söyleyen nemdür benüm (Tatçı, 1990b, s.178).

(Dolaylı) Bilgiye Kişisel Ulaşma

Dolaylı bilgiye kişisel ulaşma durumunda konuşur, bilgiye bir aracı ile erişmez. Buna rağmen bilgiyi dolaylı yapan (i) konuşurun eyleme katılmayıp ya da görgü tanıklığı yapmayıp eylemin gerçekleştiği bilgisine sonuçları/etkilerinden veya izlerinden ulaşması (ii) bilgiye geç/sonradan erişmesi (iii) eylem üzerinde bilinçli bir kontrolün bulunmaması vb. nedenler olabilmektedir. Bu tür dolaylı bilgilerden bir bölümü, eylemin veya sonuçlarının 'duyu organlarıyla algılanması' sonucu erişilen bilgiler olduğu için Johanson 2003'te *algısal* (perceptive) olarak adlandırılmıştır: *Çok güzel çalıyormuş* (piyano çalan birini dinlerken), (yerlerdeki su

birikintisini görerek) *yağmur yağmış, çok büyümüşsün*. Bir kısmı ise çıkarımsal (*Yanılmışım, Harekete geçmekte geç kalmışım*) veya varsayımsal (*Top oynamaya gitmiş, -top her zamanki yerinde değil-*) olabilir. Fallar 2002’de belirtildiği gibi, çıkarımsal ve varsayımsal dolaylı bilgiye erişmek için gerçekleştirilen akıl yürütme, algısal dolaylı bilgiye göre daha fazladır. Aşağıdaki 7. numaralı örnekte yer alan şiir boyunca *-miş*’in algısal dolaylı bilgiyi işaretlediği görülmektedir. Şiirde Yunus Emre, bir gezintiye çıkar ve yol boyunca görsel algı yoluyla ulaştığı dolaylı bilgileri *-miş*’le işaretler. Böylece şiir boyunca, *-miş*’in eylemlerin sonuçlarının görme duygusuyla algılanması sonucu elde edilen bilgileri işaretlediği bir anlatı eksenini oluşturulur. Tenler toprağa karışmış, mezarlar yıkılmış, harap olmuştur vb. Konuşur eylemin oluş sürecine değil gözlenebilir sonuçlarına tanık olduğu için, bilgi dolaylıdır. Dolaylı bilginin görsel algıya dayanması, eylemsel betimlemeye dayalı bir anlatı da oluşturmuştur:

(7) Teferrüc eyleyü vardum sabâhın sinleri gördüm
 Karışmış kara toprağa şu nâzük tenleri gördüm
 Çürümüş toprak içre ten sin içinde yatur pinhân
 Boşanmış tamar akmış kan batmış kefenleri gördüm
 Yıkılmış sinleri *tolmuş* hep evleri *harâb olmuş*
 Kamu endîşeden *kalmış* ne düşvâr hâlleri gördüm
 Yaylalar yaylamaz *olmuş* kışlalar kışlamaz *olmuş*
 Bar *dutmuş* söylemez *olmuş* ağızda dilleri gördüm
 Kimisi zevk ü ‘işretde kimi sâz u beşâretde
 Kimi belâ vü mihnetde dün *olmuş* günleri gördüm
 Sogulmuş şol kara gözler belürsüz *olmuş* ay yüzler
 Kara topragun altında gül diren elleri gördüm
 Kimi boyun burup *yatmış* tenini toprağa *katmış*
 Anasına küsüp *gitmiş* boyun buranları gördüm
 Kimi zâri kılup aglar zebâniler cânın taglar
 Dutuşmuş sinleri oda çıkan düttünleri gördüm
 Yûnus imdi bunu gördi anı bize haber virdi
 ‘Aklum şaşdı ögüm dirdi nitekim bunları gördüm (Tatçı, 1990b, s.223).

8. örnekteki kullanım ilginçtir. Yunus kendi varlığını unutmuş, kendisinden geçmiş, kararını yitirmiştir. *Uyumuşum, kendimi kaybetmişim* vb. örneklerde olduğu gibi, eyleme katılımın kontrol veya bilinç dışı olmasına dayanan bir dolaylılık, 8. örnekteki *Çün ben beni unutmuşam şöyle ki sana gitmişem* örneklerinde de görülür. Böylece Eski Anadolu Türkçesinde *miş*’in teklik-çokluk birinci kişilerde dolaylılık anlamı içermeyip daha çok *-dl*’ya yakın bir değer ürettiği yönündeki tespitlerin (bk. Gülsevin, 1997, s.80) dışına çıkan bir kullanım izlenebilmiştir. 9-12. örneklerde ise *immiş* ile işaretlenen dolaylı bilgiler, mantıksal çıkarım yolu ile elde

edilmişlerdir. Bunlar dolaylılık yükü yüksek olan örneklerdir. Dolaylı bilgiye mantıksal çıkarımla erişimde akıl yürütme düzeyi, 7. örnekte yer alan algısal yolla erişmeye göre daha fazladır.

(8) Çün ben beni *unutmuşam* şöyle ki sana *gitmişem*

Ne kâlde ne hâldeyisem bir dem karârım yok durur (Tatçı, 1990b, s.70).

(9) Sanurdum kendüm ayırıyım dost gayrıdur ben gayrıyım

Beni bu hayâle salan bu sıfât-ı *insânımış* (Tatçı, 1990b, s.133).

(10) ‘Âşık mı diyem ben ana Tanrı'nun uçmagın seve

Uçmak dahı *tuzagımış* mü'min cânların tutmağa (Tatçı, 1990b, s.17).

(11) Bildük gelen *geçerimiş* konan girü *göçerimiş*

‘Işk şerbetin *içerimiş* her kim bu ma'nîden tuyar (Tatçı, 1990b, s.45).

(12) Bu kamu günâhlarun yuyan *miskînligimiş*

Var Yûnus sen miskîn ol gel tama'un yayın yas (Tatçı, 1990b, s.128).

Sonuç

Sonuç olarak Yunus Emre'nin şiirlerinde dolaylı bilgi kaynaklarını işaretlemenin verimli biçimde temsil bulduğu söylenebilir. Tespit edilen örneklerin bir kısmında *-miş* ve *-imiş*'in, bilgiye aracılı ulaşma bağlamında ‘birinci el olmayan’ bilgiyi (ikinci el, üçüncü el) ve folklorik bilgiyi işaretlediği görülmüştür. Folklorik bilgide aracı sayısı sayısız/çok fazladır. Şiirlerde, kişisel erişimli dolaylı bilgi bağlamında ise, algısal dolaylı bilginin birçok örneğine rastlanmıştır. Algısal dolaylı bilgiye eylemin sonuçları, etkileri, izleri algılanarak ulaşılır. Örnekler daha çok görsel algıya dayalı dolaylı bilgi işaretlemesiyle ilgilidir. Algısal bilginin yanı sıra eylemin bilinç/kontrol dışı yaşanmasından kaynaklanan (Çün ben beni *unutmuşam* şöyle ki sana *gitmişem*) ve çıkarıma dayalı dolaylı bilgi örnekleri (Bildük gelen *geçerimiş* konan girü *göçerimiş*) de tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, Eski Anadolu Türkçesinde *mİş*'in teklik-çokluk birinci kişi çekimlerinin dolaylılık anlamı içermeyip daha çok *-dİ*ya yakın bir değer ürettiği yönündeki tespitlerin (bk. Gülsevin, 1997) dışına çıkan bir kullanımı da örneklendirmektedir.

Kaynakça

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede kanıtsallık/ evidensiyellik. *Leyla Karahan Armağanı* (s.409-420) içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2014). Türkmencede eken. *Turkology and linguistics, Éva Ágnes Csató festschrift* (s.21-30) içinde. (Ed. N. Demir-B. Karakoç-A. Menz). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Bacanlı, E. (2006). Türkçede dolaylılık işaretleyicilerinin pragmatik anlamları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2006, 3/1, 35-47. Erişim adresi: http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/III-1_Mart2006/05_MTAD_3-1_EBacanli.pdf
- Brendemoen, B. (1997). Some remarks on the -mİş past in the Eastern Black Sea Coast dialects. *Turkic Languages*, 1, 161-183.
- Csató, É. Á. (2000a). Some typological features of the viewpoint and tense system in spoken North-Western Karaim. *Tense and aspect in the languages of Europe* (s.723-752) içinde. (Ed. Ö. Dahl), Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Csató, É. Á. (2000b). Turkish MİŞ- and İMİŞ- items. Dimensions of a functional analysis. *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages* (s.29-43) içinde. (Ed. L. Johanson, B. Utas), Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- de Haan, F. (2013). Coding of evidentiality. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Demir, N. (2002). Kıbrıs ağızlarında imiş hakkında. *Bilig*, 23(Güz), 129-140. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/download/31837742/kibris-son.cesme.pdf>
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyel. *Bilig*, 62(Yaz), 97-118. Erişim Adresi: <https://www.academia.edu/download/31837676/evidensiyel>.
- Faller, M. T. (2002). Semantics and pragmatics of evidentials in Cuzco Quechua (Ph.D Dissertation). Stanford University, Department of Linguistics. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/31521432_Semantics_and_Pragmatics_of_Evidentials_in_Cuzco_Quechua/link/559151ec08ae47a349109774/download
- Friedman, V. A. (2003). Evidentiality in the Balkans with special attention to Macedonian and Albanian. *Studies in evidentiality* (s.189-218) içinde. (Ed. A.Y. Aikhenvald-R.M.W. Dixon), Amsterdam: Benjamins.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (2000). Turkic indirectives. *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages* (s.61-88) içinde. (Ed. L. Johanson, B. Utas), Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in evidentiality* (s.273-290) içinde. (Ed. A.Y. Aikhenvald-R.M.W. Dixon), Amsterdam: Benjamins.
- Karabeyoğlu, A. R. (2012). (Kazan) Tatar Türkçesinde imiş. *Turkish Studies*, 7/1, 1353-1373. Erişim adresi: https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=15525
- Karakoç, B.; Herkenrath, A. (2019). Understanding retold stories: The marking of unwitnessed in bilingual Turkish. *Turkic Languages*, 23, 81-121.
- Menz, A. (2000). Indirectivity in Gagauz. *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages* (s.103-114) içinde. (Ed. L. Johanson, B. Utas), Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Özbaykal, C. (2019). *Azerbaycan Türkçesinde evidensiyel kategorisi* (yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/7896/10269575.pdf?sequence=3>
- Plungian, V. A. (2010). Types of verbal evidentiality marking: An overview. *Linguistic realization of evidentiality in European languages* (s.15-58) içinde. (Ed. G. Diewald-E. Smirnova), Berlin-New York: De Gruyter Mouton.
- Tatçı, M. (1990a). *Yunus Emre divanı I: İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tatçı, M. (1990b). *Yunus Emre divanı II: Tenkitli metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Üzüm, M. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. Ankara: Nobel.
- Willett, T. (1988). A Cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language*, 12/1, 51-97.

Extended Abstract

Purpose

In this article, evidentiality in Old Anatolian Turkish will be examined in the frame of Yunus Emre's poems written in the 13th century. Evidentiality will be discussed by focusing on the indirect evidential markers. Examining evidentiality by focusing on 13th-century texts can contribute to the knowledge of Turkish evidential system from the view of historical linguistics.

Yunus Emre, who lived in Central Anatolia in the 13th century, is one of the most important figures of the Old Anatolian Oghuz Turkish. The category of indirect evidentiality is effectively represented in his poems. By using plain language, he provides an insight into spoken Turkish of the period.

Evidentiality is a linguistic category that indicates the source of information and how the information cited in the sentence is accessed. In some languages, the source of the information in the sentence can be marked grammatically, and in some of the world languages, it is a grammatical requirement to mark the source of information. In such languages, if the information source is not marked in grammatical ways, an acceptable sentence could not be produced (Aikhenvald 2004).

The speaker can access the information directly, by participating or by witnessing it, or in an indirect way, with the help of an intermediary, or by reasoning. The information accessed through mediation can be second-hand, third-hand, or folkloric, depending on the number of intermediaries (Faller, 2002, p.4). Inferential information, on the other hand, can be accessed from the perceptible results of the event, or by a purely mental process, depending on the cause-and-effect relationship.

In Yunus Emre's poems, *-miş* and *imiş* items can mark mediated information sources (second-hand information, third-hand information, folkloric information), and personally accessed indirect information sources based on (perceptual or logical) inferences. The study aims to present the linguistic situation of the old Anatolian Turkish in terms of evidentiality, by indicating which types of indirect knowledge can be marked in Old Anatolian Turkish, in the context of Yunus Emre's poems.

Design and Methodology

In the article, a descriptive linguistic study is realized. First, the category of evidentiality and its realization in Turkish will be briefly discussed. Then, indirect information source types represented in Yunus Emre's poems will be described, and examples of indirectivity markers *-miş* and *imiş* will be analyzed. The types of indirect information sources will be evaluated by considering the clines in Faller 2002. Faller developed two evidence clines by considering personal or mediated access to the information.

Findings

As a linguistic phenomenon mediated access to the information is mainly marked with *-miş* and *imiş* in Yunus Emre's poems. These two markers can mark all types of mediated information sources such as second-hand, third-hand, folkloric information, etc.

In Yunus Emre's poems, personal access to the indirect information source is also marked with *-miş* and *imiş*. In such uses, the speaker does not access the information through an intermediary. Instead, s/he access the information personally. Personally accessed indirect information can be realized as follows: (i) the speaker does not participate in the event or does not witness the it, but reaches the information from its results/effects or traces (ii)s/he access to the information afterward (iii) s/he has no conscious control over the action, etc. As a result, it can be said that indirect sources of information in Yunus Emre's poems are represented by markers *-miş* and *-imiş*.

Research Limitations

The article is limited to the poems in Yunus Emre's Divan. The morphemes to be focused on are *-miş* and *imiş*. Another marker *-UpdUr* which could also be envisaged in concern of evidentiality, will be left out, because of being seen in few uses in the poems. This article gives a limited view of old Anatolian Turkish. For a more complete description of the period in the view of evidentiality, other writers and works of the period should also be examined. In some Turkic languages or periods, because of language contact, the evidential system have been minimalized. In the Old Anatolian Turkish period, there was a contact situation between Persian and Turkish. Although indirect information sources are well represented and in Yunus Emre's poems, there is also a potential to deepen the research questions from the view of language contact.

Originality/Value

The period of Old Anatolian Turkish has not been adequately examined in the context of eventuality. This study can be considered original as it deals with the category of eventuality in a diachronic perspective in the context of historical linguistics.

Araştırmacı Katkısı: Sema ASLAN DEMİR (%100).